

ELEMENTE MATERIALE ALE UNOR OBICEIURI ȘI TRADIȚII ÎN SCRIERILE LUI MIHAIL HALICI

Nobilul român din Caransebeș, Mihail Halici, nu este în exclusivitate un nobil și nici cel puțin numai „Valachus poeta”¹, ci în primul rând un animator neobosit al culturii umaniste, un cărturar de seamă cu o activitate multiplă și cu o personalitate complexă. Trebuie să recunoaștem că profilul intelectual al acestui poliglot român și apreciat om de cultură de abia începe să se contureze, rămânând încă mult timp în studiu și spre valorificare majoritatea scrierilor sale.

Relativ recenta descoperire a testamentului și inventarului bibliotecii familiale a lui Mihail Halici², cit și cele câteva manuscrise descoperite de curind în Biblioteca documentară „Bethlen Gábor” din Aiud, ne vor permite să relatăm aspecte cu totul nebănuite ale activității și preocupărilor acestui „nobil valah”, care în multe scrieri ale lui și-a unit numele cu al orașului său natal, semnind „Michel de Karansebes”³.

În prezenta lucrare nu ne-am propus prezentarea bibliografică a scrierilor lui, ci semnalarea unor elemente reale, doveditoare, care îl legau de tradițiile și obiceiurile românești, de obiectele meșteșugite ale măștrilor populari anonimi ale căror lucrări au fost păstrate din tată în fiu în familia preotului intelectual cu o vastă cultură umanistă, consemnate în testamentul și inventarul bibliotecii, redactate în 1674 de Mihail Halici — fiul.

Deși în scrierile lui nu se pot desluși elemente și influențe puternice ale culturii populare, ale limbii bănățene în mod special, așa cum apar în scrierile lui Mihail Halici — tatăl, totuși din rîndul scrierilor și din notările sale putem descifra o vădită simpatie față de obiceiurile și datinile populare.

Primele cunoștințe despre creațiile poporului le-a primit la conacul din Potoc al tatălui său, apoi la Școala calvină din Caransebeș⁴, sub directa îndrumare și ocrotire a tatălui, rector al acestei școli. Tot de atunci

¹ Kazinczy Ferenc levelezése, közléteszi Vác János, Budapest, 1892 (Corespondența lui Ferenc Kazinczy, ediția lui Vác János), p. 196—197.

² Vezi Musnai László; *Új adatok Halici Mihály, életéhez és hagyatékához*, în *Revista de limbă și literatură*, Cluj, an. IV (1960), nr. 1—2, p. 78.

³ N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuții la istoria culturală românească din secolul al XVII-lea*, în *Dacoromania*, Cluj, an. IV, 1924—1926, p. 8.

⁴ Vezi P. Kereszturi, *Csecsemő Keresztény* (manuscris al lui Mihail Halici), Biblioteca teologiei reformate din Cluj.

li rămân întipărite în minte tradițiile populare cu grijă păstrate în această epocă de băștinașii locuitori de pe Dealul Viilor, obiceiuri păstrate pe aceste meleaguri chiar pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Una dintre aceste sărbători tradiționale, ospățul, a rămas consemnată și în monografia orașului Caransebeș⁵, cu urme materiale descoperite și în testamentul și inventarul bibliotecii lui Mihail Halici.

Covoarele lăsate moștenire Școlii calvine din Orăștie, unde Mihail Halici — fiul a fost dascăl, cu scopul de a fi folosite la ornamentarea decorativă a locurilor solemne, paharele și cupele pentru trebuințele convivilor⁶, ospetelor, a meselor solemne, au o legătură evidentă cu tradiționalele ospete despre care ne amintesc A. Ghidiu și I. Bălan, autorii monografiei orașului Caransebeș. O asemenea sărbătoare are loc la Caransebeș și la 31 octombrie/12 noiembrie 1865, cu participarea satelor învecinate, la care localnicii „străbăteau străzile orașului cu conductul drumului destinat, după datinile vechi ale grecilor și romanilor a se jertfi. Acest bou frumos decorat în coarne cu cununi de flori și cordelele sburătoare fu adus apoi în piață și fript între două focuri colosale. Aici, improvizîndu-se o petrecere populară cu jocuri boul fript între 3—4 ore după amezii fu tăiat în felii și împreună cu piine și două vase s-au împărțit spre ospătarea poporului, care veni din cele mai îndepărtate părți (...)”⁷.

Existența în colecția lui Mihail Halici a unor instrumente de paradă, ca paloșul sau barda, cu mențiunea „țărănească”⁸, și a celorlalte obiecte deja enumerate (covoare țărănești, căni, pahare cu destinația de a fi folosite la ospete) ne-a sugerat ideea legăturii dintre acestea și obiceiurile semnalate cu un caracter pronunțat popular. A. Buteanu, referindu-se la aceste obiecte, consideră că ele au fost utilizate ca elemente decorative la reprezentații teatrale ale elevilor din Orăștie: „Un ctitor în colegiile reformate va veni în 1660, Mihail Halici din Caransebeș, refugiat la Sibiu, fost rector al școlii reformate din Orăștie, al cărui testament ne atestă colaborarea elementului românesc la fondurile destinate pentru manifestațiile spectaculare, școlare”⁹, vizînd în același timp între aceste manifestații și tradițiile, obiceiurile populare în acea epocă o strînsă legătură.

Asemenea spectacole au fost prezentate și la Academia calvină din Aiud, chiar în cadrul conviviilor, de unde presupunem că s-a transmis obiceiul la toate școlile protestante din Transilvania, tot așa și la Orăștie și Caransebeș, dascălii ambelor școli fiind foști elevi ai Academiei reformate din Alba Iulia și Aiud¹⁰.

⁵ A. Ghidiu și I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 138.

⁶ Vezi obiectele cuprinse în intervalul bibliotecii lui Mihail Halici, anexat la testamentul publicat de L. Musnai, *op.cit.*, p. 78—79.

⁷ A. Ghidiu și I. Bălan, *op.cit.*, p. 138.

⁸ L. Musnai, *op. cit.*, p. 78.

⁹ A. Buteanu, *Teatrul românesc din Ardeal și Banat*, 1945, p. 19.

¹⁰ Al. Horvath, *Dictionarium Valahico-latinum. Contribuții la cunoașterea autorului*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, II, Reșița, 1971, p. 72—73.

Conviviile nu erau singurele ocazii pentru manifestații teatrale ale elevilor, dar erau formele principale ale teatrului școlar, cu multe elemente laice, în acea perioadă (secolul al XVI-lea și al XVII-lea), școala protestantă oferind nenumărate posibilități scenice. Insistăm asupra teatrului școlar pentru faptul că această instituție, ca prim factor, a conservat multe din tradițiile și obiceiurile epocii și mai târziu. Nu rareori, în textele secolului, dar și în vremurile următoare, găsim dramatizarea unor texte religioase cu preluarea unor obiceiuri populare tradiționale.

Inventarul bibliotecii lui Mihail Halici este unul dintre acele documente, consemnând printre manuscrisele tatălui texte de asemenea manieră. De pildă, la pozițiile 381 și 382 se semnalează două colecții sub titlul¹¹: 1. Cantio[nes] Pasch[ales] paterna manu scriptae; 2. Cantio[nes] Nativ[itatis] et Pentec [ostales] paterna manu scriptae.

Cunoscând multe dintre manuscrisele rămase în păstrare ale lui Mihail Halici-tatăl, cred că acestea au consemnat multe elemente de bază ale ceremoniei căsătoriilor, botezului și înmormintărilor la românii bănațeni. Nu trebuie să uităm destinația acestor manuscrise, ele fiind un instrument al instrucției, al educării tinerilor cărturari care urmau să continue aceste tradiții, chiar dacă ele aveau un caracter predominant religios.

Ca urmare, teatrul școlar al secolului al XVI-lea a jucat un rol însemnat în cultivarea obiceiurilor și tradițiilor populare românești, chiar și în școala calvină din Caransebeș și Orăștie. Analiza testamentului lui Mihail Halici și a obiectelor inventariate ne îngăduie să tragem concluzia că atât ceremonia ospețelor cit și manifestațiile spectaculare la elevi, pe lângă caracterul lor religios, aveau și un caracter pronunțat popular, prin evocarea unor personaje și elemente scenice proprii teatrului popular.

Însăși cea mai semnificativă lucrare a lui Mihail Halici-fiul, „Oda“, scrisă în limba română cu alfabet latin, adresată prietenului său Páriz Pápai, a păstrat un element atât de obișnuit al ospitalității poporului român cum este „piinea și sarea“. Pentru ilustrare citez din versurile scrise în metru clasic, prima poezie în hexametru în limba română:

*„Prindetz maene Sorory
cu czest nou oszpe: 'nainte
Domy buni Mary Doctory
Daszkely s bunele Domne
Cu patse ej fitz cu pane
si szare rugem“¹².*

Mihail Halici-fiul a cunoscut din scrierile tatălui asemenea cîntece ca ale lui Johannes Kajoni „Valachus de Kis-Kajon“, care în afara cîntecelor lumești consemnează și două jocuri și frumosul cîntec „Cîntec

¹¹ Cf. L. Musnai, *op. cit.*, p. 103–104.

¹² Supra, nota 1.

al voivodesei Lupul“ și un cîntec bătrînesc cu un colorit particular al folclorului ardelean¹³. „Portul negru“, de pildă, nu a însemnat numai „moarte“ în poezia lui Mihail Halici-tatăl, ci și „viață“ care se perpetuează prin amintiri. Iată un text din „Codicele Petrovay“, atribuit unui autor bănăţean, după părerea noastră lui Mihail Halici-tatăl:

*„En Pare de fok arde inima me Prin tine
Deakem aduc aminte de Kuventele tale,
Ku mine de preune fekute multe ori
De multe ori pre obrázul mieu lepите szeruteri
Des aczundse oare kend aczele dzile,
Sze poczi fi ku facza ta cze mendre depreune
Portul mieu czel negru szare albi Prin tine
De la mine trebuie Viacze szare entoárcze“¹⁴.*

Dicţionarul bilingv româno-latin, „Anonymus Caransebesiensis“, opera lui Mihail Halici-tatăl, la care şi-a adus contribuţia şi Mihail Halici-fiul, abundă în termeni de plante folosite ca leacuri şi termeni populari — încă o dovadă a legăturii autorilor cu poporul. Ne permitem să cităm doar cîteva din acele cuvinte pe baza cărora mulţi istorici considerau acest dicţionar ca un început al limbii medicale moderne¹⁵ şi pe autori ca precursori ai istoriei botanicii, medicinei şi farmaceuticii¹⁶: mentha, anisum, piretrum, brustur, viola sau triticum, lactuca, cucurbita, tormak, avena, hordeum, porus, perroselinum, beta alba şi rubra.

Obiectele menţionate la sfîrşitul testamentului, multe dintre ele în cantităţi însemnate, ne fac să credem că este vorba de o colecţie familială de acest fel. Aşa de pildă, paloşul şi barda ţărănească, lenjerie, perne cu motive, carpete cu desene, un briu cu cingătoare, papuci cu obiele, linguri, tăiere, blide de lemn (unele dintre ele vopsite), năframe, poale, cătrînţe, pieptare şi o şubă, în cantităţile în care apar, depăşesc utilitatea unor obiecte de uz, multe dintre ele fără o utilitate practică într-o familie de nobil. Ipoteza noastră e confirmată şi de o colecţie de 867 monede greceşti şi romane, cit şi medievale, consemnată în testament de Mihail Halici-fiul.

Faptul că Mihail Halici-tatăl şi fiul au păstrat obiecte de acest fel, că au transmis tradiţii şi obiceiuri în şcolile româneşti ale timpului, au adunat cu grijă cuvinte care au conservat practica medicinei populare şi nu în ultimul rînd relatările de ordin etnografic consemnate în versuri şi proză sînt dovezi netăgăduite ale unui curent de propăşire, a luptei lor pentru o cultură care să-şi păstreze elementele sale de bază: folclorul, portul şi obiceiurile străvechi.

ALEXANDRU HORVATH

¹³ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 103—104.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ Vezi I. Bologa, *Istoria medicinei româneşti*, 1946.

¹⁶ *Ibidem.*